

В. І. Головченко

Легальний марксизм

«**ЛЕГАЛЬНИЙ МАРКСИЗМ**» – ідейно-політична течія. Виникла у Рос. імперії в середовищі інтелігенції у ході обговорення питань, пов'яз. із осмисленням поступу [капіталізму](#), а також критики доктрини народництва на ґрунті окремих філос., суспільно-політ. і екон. ідей *марксизму*. Означення цієї течії як особл. різновиду марксизму зумовлено переважно тим, що її представники, на відміну від діячів радикал. рев. крила послідовників екон. учення *К. Маркса*, в тогочас. рос. умовах могли вміщувати публікації у легал. пресі («Новое слово», «Начало», «Научное обозрение», «Жизнь», «Вопросы философии и психологии», «Русская мысль» тощо). З-поміж відомих діячів і мислителів до кола таких публіцистів належали *П. Струве*, *М. Туган-Барановський*, [М. Бердяєв](#), [С. Булгаков](#), [Б. Кістяківський](#), М. Водовозов. У розвиткові «Л. м.» виокремлюють два періоди: у перший з них (1-а пол. 1890-х рр.) провідні представники цієї течії намагалися прищепити марксизмові кантів. критицизм; у другий (кін. 19 – поч. 20 ст.) – колишні «легал. марксист» почали розвивати принципи ідеаліст. філософії, помітно зблизилися у своїх поглядах з бернштейніанством, австр. школою економіки, поглядами міністра фінансів Австро-Угор. імперії Е. Бьом-Баверка та нім. соціолога. Г. Зіммеля. У перший період «легал. марксист» заявляли, що вони взяли з учення К. Маркса лише дійсно наук. елементи (серед них – постулат про те, що соціалізм є кінц. сусп. ідеалом) і відкидали його рев. аспекти, особливо ідею [диктатури пролетаріату](#). Водночас вони обстоювали необхідність поступ. вдосконалення капіталізму, надання йому форми цивіліз. безперерв. процесу соц. перетворень. Програм. твором «Л. м.» стала книга П. Струве «Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России» (С.-Петербург, 1894). У ній автор розвінчував народників як захисників дріб. виробництва й вітав капіталізм, до якого закликав «піти на виучку». П. Струве розглядав проблему взаємин сусп. класів і політ. партій з позицій еволюціонізму, а універсал. формою вирішення суперечностей між класами та партіями вважав компроміс (розвиток демократії – вища школа компромісу). М. Туган-Барановський неодноразово висловлював незгоду з висновками К. Маркса щодо тенденції зuboжіння пролетаріату і, посилаючись на реал. факти та аналізуючи й узагальнюючи їх на основі марксист. методології, доводив, що рівень життя робітників у розвинених капіталіст. країнах неухильно зростає і що в кінц. підсумку робітники цих країн мають користь з успіхів капіталіст. промисловості. У праці «Русская фабрика в прошлом и настоящем» (С.-Петер-

бург, 1898) він обґрунтував положення про фундам. характер дії екон. законів і у зв'язку з цим наголошував на неминучості розвитку економік усіх країн світу, зокрема й Росії, шляхом створення у них капіталіст. ринку і конкуренції, запровадження тех. реорганізації виробництва, формування нових соц. груп і класів, насамперед підприємців та робітників. У деяких полеміч. статтях М. Туган-Барановський запропонував оригін. класифікацію соціаліст. й комуніст. доктрини: «держ.» соціалізм школи К.-А. Сен-Сімона та його послідовників, «синдикал.» соціалізм Л. Блана й Ф. Лассаля, «комунал.» (або «кооп.») соціалізм Р. Оуена й Ш. Фур'є, «анарх.» соціалізм П.-Ж. Прудона і [П. Кропоткіна](#). Щоб послабити неприйнятні з позиції філософії свободи висновки щодо неминучості у процесі розвитку капіталізму надмір. регламентації діяльності особистості й обмеження її свободи, М. Туган-Барановський вказував на необхідність розвитку приват. й кооп. підприємництва, поєднання великого та дрібного виробництва, звільнення його від жорсткої держ. опіки, запровадження громад. самоврядування у труд. асоціаціях, розподілу за працею. Водночас він зазначав, що приватна власність і здорова конкуренція здатні постійно стимулювати людей до технол. оновлення й удосконалення організації виробництва, а це, у свою чергу, дає змогу розширювати можливості задоволення матеріал. і духов. потреб більшості чл. суспільства, гармонізувати взаємини між ними, зрештою ліквідувати експлуатацію людини людиною, яка зумовлює й закріплює соц. нерівність і антагонізм інтересів. Зважаючи на те, що «легал. марксист» виступали проти рос. самодержавства, за демократ. права й свободи, а у підцензур. пресі популяризували деякі положення екон. теорії К. Маркса, ортодоксал. марксист на чолі з [В. Леніним](#) пішли на тимчас. угоду з ними. Завдяки цьому соціал-демократи отримали доступ до легал. ж. «Новое слово», «Научное обозрение» й «Начало», які видавали у С.-Петербурзі «легал. марксист», і досить швидко сформуливали в середовищі інтелігентів думку про неспроможність екон. та соц.-філос. ідей народництва сприяти поступові Росії. Соціал-демократи й «легал. марксист» спільно підготували зб. ст. «Материалы к характеристике нашего хозяйственного развития» (С.-Петербург, 1895). Проте вже невдовзі В. Ленін і Г. Плеханов активізували критику «легал. марксистів» як ідеологів ліберал. буржуазії. У полеміч. запалі Г. Плеханов навіть назвав їх «поліцей-соціалістами». За оцінкою В. Леніна, «Л. м.» був викривленням революційності вчення К. Маркса. Він звинувачував П. Струве у наполяганні на безпристрас. констатації неминучості низки фактів і фактич. запереченні визнання аналізу явищ соц. дійсності з позиції інтересів трудящих (класового підходу) як нібито дійсно об'єктив. й наукового. У другий період розвитку «Л. м.» у працях М. Туган-Барановського, П. Струве і Б. Кістяківського, які вміщували публікації у засн. ними 1902 у м. Штуттґарт (Німеччина) ліберал. двотижневикові «Освобождение», чітко виявилася тенденція до виправдання й своєрід. апології монополіст. капіталізму. Ці автори вже не наполягали на марксист. положенні про неминучий перехід від капіталізму до соціалізму і не характеризували марксизм як велику й багату за змістом систему наук. поглядів. Натомість вони критично оцінювали матеріаліст. розуміння історії та екон. теорію марксизму. М. Бердяєв і С. Булгаков 1904–05

розпочали спільно редагувати у С.-Петербурзі реліг.-філос. ж. «Новый путь» і «Вопросы жизни». М. Бердяєв розвивав ідеї християн. «містич.» реалізму, зверненого як проти держ.-церк. традиції, так і проти марксизму, який він характеризував як одну з релігій; С. Булгаков під впливом ідей філософа й поета В. Соловйова та письменника Ф. Достоєвського перейшов на позиції християн. соціалізму. П. Струве, Б. Кістяківський і М. Туган-Барановський виступили ідеологами й актив. організаторами помірк. руху конституціоналістів, що призвів до створення 1905 Партії нар. свободи (див. [Конституційно-демократична партія](#)). У дусі неокантіанства, що оголосило основополож. і керів. началом у житті людей певні надістор. духовні цінності, насамперед морал., вони дійшли до висновку про те, що сусп. прогрес цілком визначається розвитком культур. цінностей людства (гол. джерело істор. поступу не у сфері матеріал. вироб-ва, а у сфері свідомості), і на ґрунті цих ідей гостро критикували марксизм за недооцінку останнім ролі особистості в історії.

Рекомендована література

1. Ермичев А. А. Три свободы Н. Бердяева. Москва, 1989;
2. Пивоваров Ю. Крестоносец русской свободы // Лит. обозрение. 1990. № 12;
3. Зотова З. М. Петр Бернгардович Струве // Вопр. истории. 1993. № 8;
4. Сорвина Г. Н. Михаил Туган-Барановский: первый российский экономист с мировым именем. Москва, 2005.

Бібліографічний опис:

Легальний марксизм / В. І. Головченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-54009>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).